

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕ СОТТАЛҒАНДАР АРАСЫНДА ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зауреш Турганбаевна Абдукаримова

Заң ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Азаматтық құқық және процесс» кафедрасының доценті;
Тараз қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: zau-2002@mail.ru

Айжан Баубериковна Бауберикова¹

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің «Қылмыстық құқық және процесс» кафедрасының аға оқытушысы; Тараз қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: bauberikova@mail.ru

Серик Айтбекович Умбетбаев

«Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы АҚ Ғылым департаментінің маманы; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: serik-usipbekov@mail.ru

Аннотация. Аталған мақалада қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында экстремизм мен терроризмнің алдын алу проблемаларын зерделеуге бағытталған қылмыстық заңнама нормаларына талдау жүргізіледі. Мақалада экстремизм мен терроризмнің алдын алу осы бағыт бойынша жұмыстардың тиімділігіне бағытталған мемлекеттік және қоғамдық шаралар жиынтығына негізделген деген гипотеза расталады.

Нәтижелер елдегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу мәселелеріне көп көңіл бөлінетінін көрсетеді. Экстремистік және террористік сипаттағы баптар бойынша қылмыстардың жалпы төмендеуі байқалады. Дегенмен де, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесі органдарының жұмысын жақсарту қажет. Ел азаматтарының қылмыстық-атқару жүйесіне қатысты сенімсіздігі және ел азаматтарының түрмелердегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу шеңберінде мемлекет қабылдайтын шаралар туралы сенімді деректер алуға деген мүдделілігіне де байланысты.

Біздің талдауымыз түрмелердегі экстремизм мен терроризмнің алдын алу мақсаты екі бағытта жүзеге асырылатынын көрсетті: экстремистік және террористік сипаттағы баптар бойынша сотталған адамдар тарапынан сотталғандарды радикалдандыруға жол бермеу, екінші жағынан экстремизм мен терроризм үшін сотталғандарды әлеуметтік оңалтуға және радикалды идеологиядан бас тартуға бағытталған арнайы іс-шараларды қолдану.

Ескерту келесі кезеңде және жазадан кейін болатынын түсіну керек. Жазаны өтеу кезеңінде қылмыстың алдын алу, кінәні өтеу, ауыртпалықтарды көтерунегізгі болып табылатын кезде, үлкен қиындықтармен бірге келеді, өйткені әртүрлі әсер ету құралдарын біріктіру қажет. Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, және біздің зерттеуімізде түрмелерде экстремистік идеологияға тарту туралы ақпараттың болуы, түрмеде болмаған азаматтарды экстремистік идеологияға тарту сияқты маңызды екенін растайды. Мұның бәрі қылмыстық-атқару жүйесі тарапынан ашықтық пен ақпараттандыру, қылмыстық-атқару жүйесі үшін кадрлар даярлау, алдын алу тетігінің әлеуетін пайдалану, сотталғандардың құқықтарын сақтау және демократиялық құндылықтарды ұстану сияқты аспектілерді күшейтуді талап етеді.

Түйінді сөздер: терроризм, экстремизм, қылмыстық-атқару жүйесі, сотталғандар, қылмыстың алдын алу, түрмелер.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРОБЛЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА СРЕДИ ОСУЖДЕННЫХ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО- ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Абдукаримова Зауреш Турганбаевна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Гражданского права и процесса Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати; г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: zau-2002@mail.ru

Бауберикова Айжан Баубериковна

Старший преподаватель кафедры Уголовного права и процесса Таразского регионального университета им. М.Х. Дулати; г.Тараз, Республика Казахстан; e-mail: bauberikova@mail.ru

Умбетбаев Серик Айтбекович

Специалист департамента науки АО Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу»; г.Астана, Республика Казахстан; e-mail: serik-usipbekov@mail.ru

Аннотация. В данной статье проводится анализ уголовного законодательства с целью изучения проблем предупреждения экстремизма и терроризма среди осужденных в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Подтверждается гипотеза о том, что предупреждение основано на государственных и общественных мерах для эффективной работы в данном направлении.

Результаты указывают на высокий уровень внимания к вопросам предупреждения экстремизма и терроризма в стране, с общим снижением преступлений данного характера. Однако органы уголовно-исполнительной системы Казахстана нуждаются в улучшении, вызывая недоверие граждан и интерес к получению достоверной информации о мерах предупреждения в тюрьмах.

Анализ также показывает, что предупреждение экстремизма в тюрьмах осуществляется через два направления: предотвращение радикализации осужденных и социальная реабилитация, включая отказ от радикальной идеологии.

Важно отметить, что предупреждение следует за наказанием, представляя собой вторичную меру. Однако это связано с трудностями, так как требует сочетания различных средств воздействия. Исследования последних лет подтверждают, что информация об экстремистской идеологии в тюрьмах и ее влиянии на граждан вне тюрем также критически важна.

Для усиления эффективности уголовно-исполнительной системы необходимы улучшение прозрачности, информирование, подготовка кадров, использование превентивных механизмов, соблюдение прав заключенных и приверженность демократическим ценностям.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, уголовно-исполнительная система, осужденные, профилактика преступлений, тюрьмы.

PROBLEMS OF PREVENTING EXTREMISM AND TERRORISM AMONG CONVICTS IN INSTITUTIONS OF THE PENAL ENFORCEMENT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abdukarimova Zauresh Turganbayevna

Ph.D.in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process at Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty; Taraz c., Republic of Kazakhstan; e-mail:zau-2002@mail.ru

Bauberikova Aizhan Bauberikovna

Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Process; Taraz Regional University named after M.Kh. Dulaty; Taraz c., Republic of Kazakhstan; e-mail: bauberikova@mail.ru

Umbetbayev Serik Aitbekovich

Specialist of the Department of Science of JSC national center for advanced training «Orleu»; Astana c., Republic of Kazakhstan; e-mail: serik-usipbekov@mail.ru

Abstract. This article examines criminal legislation norms focused on addressing extremism and terrorism issues within the penal enforcement system. It confirms that prevention strategies rely on a combination of state and public measures for effectiveness.

Results indicate significant attention to combating extremism and terrorism, with a general decline in related crimes. However, the penal enforcement system in Kazakhstan requires improvement, given the public's distrust and the demand for reliable information on state actions against extremism and terrorism in prisons.

The analysis reveals a dual approach to preventing extremism and terrorism in prisons: halting the radicalization of convicts and implementing special measures for social rehabilitation, promoting a rejection of radical ideology.

It emphasizes that prevention is secondary to punishment, posing challenges during the sentence-serving period, where a blend of diverse influence methods is necessary. Recent studies, including our research, stress the importance of information about extremist ideology involvement both within and outside prisons. Strengthening transparency, information dissemination, personnel training, utilizing preventive mechanisms, respecting prisoners' rights, and upholding democratic values are crucial aspects for the penal enforcement system.

Keywords: terrorism, extremism, the penal system, convicts, crime prevention, prisons.

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_168

Кіріспе

Қазіргі уақытта терроризм мен экстремизм ең қауіпті және болжанбайтын әрекеттердің біріне айналды. Осыған байланысты қылмыстың алдын алу маңызды, оның ішінде қылмыстық-атқару жүйесі ерекше орын алады.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы қылмыстық-атқару жүйесіндегі басымдықтарға: «Жазаларды орындау мен өтеудің тәртібі мен шарттарын реттеуді және қылмыстық-құқықтық реттеудің өзге де шараларын жақсарту, сондай-ақ сотталғандардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды күшейту мақсатында қылмыстық-атқару заңнамасын, оның ішінде оны жалпыға бірдей танылған халықаралық стандарттарға жақындату жолымен одан әрі жетілдіру талап етіледі»².

Қазіргі уақытта Қазақстанның пени-тенциарлық мекемелерінде экстремистік және террористік қылмыстары үшін сотталғандар мен деструктивті діни ағымдардың ықпалына түскен адамдар арасында діни экстремизмге қарсы іс-қимыл бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Елдің мемлекеттік органдары жалпы терроризм мен экстремизммен тиімді күресуде, заңнама қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге жауап бере отырып дамуда. Соңғы 20 жылда Қазақстан «түрме тұрғындарының» санын қысқартуда, «түрме синдромының» жойқын

салдарын еңсеруде айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізді. Бас бостандығынан айыру орындарында ұсталатын адамдардың саны 2,5 есе қысқарды (2002 ж. - 88 мың, 2021 ж. - 34,8 мың). Қазір «түрме тұрғындарының индексында» Қазақстан 3-орыннан (2002 жылы) 98-орынға (2020 жылы), 86-орынға (2022 жылы) көшті³. Сонымен қатар, қамақта ұстаудың сапалы жағдайларын дамыту бойынша да айтарлықтай жұмыстар атқарылды: «сотталғандар үшін тамақтану нормалары 40% - ға ұлғайтылды; сәлемдемелер мен сауқаттардың салмағы (14-тен 20 кг-ға дейін) ұлғайтылды, өзімен бірге рұқсат етілетін, сәлемдемелерде, сауқаттарда, бандерольдерде алуға және мекеме жанындағы дүкендерде сатып алуға рұқсат етілетін заттардың тізбесі кеңейтілді; қажетті өнімдер мен тауарларды сатып алу үшін «электрондық дүкендер» енгізілді; сотталғандардың өтініштерін электронды түрде сотқа, прокуратураға және сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке, мекемелердің әкімшілігін айналып өтуге арналған арнайы терминалдар орнатылды. Жалпы іздестіру іс-шараларын өткізу бойынша талаптар қайта қаралды. Енді олар құқық қорғаушылардың, прокурорлардың міндетті қатысуымен және бүкіл процестің бейнежазбасымен жүзеге асырылады. Туыстарымен бейне келіссөздер енгізілді, сол арқылы әлеуметтік пайдалы байланыстар сақталады. Азаматтардың қызметкерлермен байланысын барынша азай-

² Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы Жарлығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүгінген күні: 10.01.2024)

³ Индекс тюремного населения [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_country.php?country=169 (Дата обращения: 18.05.2023)

туға мүмкіндік беретін саусақ ізі бойынша келуді автоматты түрде тіркеуге және есепке алынғандарды сәйкестендіруге арналған биометриялық терминалдар орнатылуда»⁴.

2022 жылғы 1 шілдеден бастап тергеу изоляторларының медициналық қызметтері Денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына берілді, ал 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап барлық медициналық мекемелер денсаулық сақтау министрлігінің қарамағына берілді. Сандық жағынан бұл 1557 бірлік медицина қызметкерлері. «Бұл олардың тексерудің, диагностиканың және емдеудің заманауи әдістеріне қол жеткізуін қамтамасыз етуге мүмкіндік берді, сонымен қатар медицина қызметкерлерінің мекеме әкімшілігінен тәуелсіздігі қамтамасыз етіледі. Сонымен қатар, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің тәрбие қызметтерінің құрылымына сотталғандармен теологиялық және оңалту жұмыстарын ұйымдастыру, мүдделі ведомстволардың – Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінің, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің, жергілікті атқарушы органдардың, сондай-ақ азаматтық қоғамның, діни қызметкерлердің, үкіметтік емес ұйымдардың үйлестіру және бірлескен қызметі бойынша мамандар лауазымдары енгізілді» [1, 23-25 б.].

Алайда, осы саладағы жетістіктерге қарамастан, белгілі бір проблемалар бар. Олар, ең алдымен, бір жағынан сотталғандардың арасында экстремистік идеологияларды таратпауды қамтамасыз ететін шаралар қабылдау қажет екендігі мен байланысты, екінші жағынан олардың құқықтары сақталуы және қорғалуы керек.

Материалдар мен әдістер

Қылмыстық атқару жүйесі мекемелерінде экстремизм мен терроризмнің алдын-алу мәселелерін толық және объективті зерттеуге мүмкіндік беретін жалпы әдістер қолданылған. Сонымен қатар автор үш өзара байланысты мақсатты көздейтін эмпирикалық және теориялық әдістерді қолданған: біріншіден, үкіметтік емес ұйымдар мен құзырлы органдармен жүзеге асырылатын, нормативтік және стратегиялық құжаттарды анықтау және тәжірибелік тұрғыдан баға-

лау; екіншіден, бас бостандығынан айыру орындары туралы қолда бар сандық статистикалық және сапалық деректерді жинау және тұжырымдау; үшіншіден, түбегейлі өзгерістерді талап ететін проблемалық аймақтарды анықтау және жою үшін жағдайлар жасау. Сонымен қатар, Қазақстанда экстремизм мен терроризмнің алдын алудың барлық аспектілерін кешенді және терең бағалауға мүмкіндік беретін сандық және сапалық деректерді тұжырымдамалауға мүмкіндік беретін деректерді параллельді талдау әдісі қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Сотталғандар арасындағы қылмыстың алдын алу сотталғандардың жалпы және кәсіптік білім деңгейін арттыруды, жазаны өтеудің әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларын жақсартуды, сотталғандарға медициналық қызмет көрсету сапасын арттыруды, тәрбие жұмысын жүргізуді, өндірісте жұмыс орындарын беруді және басқа да шараларды көздейді. Бұл жұмыстағы ең бастысы-адам құқықтарын сақтау. Мұның бірнеше түсіндірмесі бар:

«біріншіден, адам құқықтарын сақтау бас бостандығынан айыру орындарының жалпы климатына оң әсер етеді, өйткені ол барлық қатысушыларға таралады: сотталғандар, қызметкерлер, келушілер;

екіншіден, бұл бас бостандығынан айыру орындарын басқару стилін өзгертуге мүмкіндік береді, бұл Қазақстан үшін өте маңызды, өйткені адам құқықтарын бұзу, жеке тұлғаны құрметтеу жөніндегі міндеттемелерді сақтамау түрме әкімшілігі үшін құқықтық салдарға әкеп соғады немесе сотталғандар тарапынан зорлық-зомбылық көрсету үшін триггер бола алады»⁵;

үшіншіден, осындай тәсілге негізделген реформалар Қазақстанға әлемдік стандарттарға жақындауға және сотталғандардың жағдайын жақсартуға, билікті теріс пайдалануды болдырмауға мүмкіндік береді. Бұған «Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019 – 2023 жылдарға арналған жол картасы»⁶, «Ішкі істер органдарын дамытудың 2022-2024 жылдарға арналған жол картасы»⁷, «Қазақстан Республикасының 2030

⁴ Доклад Председателя Комитета УИС МВД РК на СЦК. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/259051?lang=ru> (Дата обращения: 10.01.2024)

⁵ Сборник материалов онлайн-форума. Пенитенциарная система в новой реальности [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://cdn.penalreform.org> (Дата обращения: 10.01.2024)

⁶ Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2019-2023 жылдарға арналған Жол картасы URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/322624?lang=kk> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

⁷ Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған жол картасы URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/R2200000146> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы»⁸, «Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс - қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама»⁹ назар аударады.

Сотталғандарды дерадикалдандыру үшін «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы № 247 бұйрығымен бекітілген Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде сотталған адамдармен теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастыру жөніндегі қағидалар»¹⁰ қабылданды. «Оларда радикалдану процесіне байланысты негізгі ұғымдар айқындалған және ҚАЖ мекемелерінде теологиялық оңалту жұмыстарын жүргізу кезінде ұйымдастыру және өзара іс-қимыл жасау тәртібі бекітілген» [1, 23-25 б.].

Қазақстан Республикасында экстремизм мен терроризмнің алдын алудың заңнамалық негіздерін қарау кезінде «Құқық бұзушылық профилактикасы туралы» ҚР Заңында ескерту ұғымы жоқ екенін көрсетеді. Алайда, бұл заңда «профилактика» ұғымы қолданылады, ол заң шығарушының пікірінше: «құқық бұзушылық профилактикасы - құқық бұзушылық жасауға итермелейтін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған, құқық бұзушылық профилактикасының субъектілері жүзеге асыратын құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені»¹¹ дегенді білдіреді. Бұл жерде А.Б. Кайжакпаровамен келісу керек, «негізгі ұғымдардың тізбесі жеткіліксіз және толықтыруды қажет етеді» [2, 94-102 б.].

«Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында терроризмнің алдын алу проблемаларын түсіну үшін оның ұйымдық құрылымын қарастырайық.

Бүгінгі таңда Қазақстанның пенитенциарлық жүйесі қылмыстық-атқару жүйесінің 80 мекемесімен ұсынылған, олар: қауіпсіздігі барынша жоғары, орташа қауіпсіз, төтенше қауіпсіз, қауіпсіздігі барынша төмен, қауіпсіздігі аралас, толық қауіпсіз, кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған орташа қауіпсіз мекемелері»¹².

Біздің зерттеу экстремизм мен терроризмнің алдын алумен және оның қылмыстық-түзеу жүйесіндегі себептілігімен байланысты болғандықтан, біздің ойымызша, оны жалпы сипаттағы шаралар жүйесі, экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандарға қатысты қылмысты анықтау және себептілік процестеріне әсер ету жүйесі және террористік қылмыстар үшін сотталғандарға әсер ету арқылы зерттеу маңызды болып табылады қылмыс жасауды күтуге болатын адамдар, сондай-ақ олардың қоршаған әлеуметтік ортасы. Осыған байланысты пенитенциарлық мекемелердің жалпы проблемалары маңызды болып табылады, оларға ҚАЖ қызметкерлерінің құқықтық жағдайын қозғайтын заңнаманың қайшылықтары, оларды әлеуметтік қорғау кепілдіктерін құқықтық бекітудің жетілмегендігі; қызметкерлердің құқықтық жағдайын іске асыруға кедергі келтіретін ұйымдастырушылық сипаттағы кемшіліктер, сотталғандардың құқықтарын сақтау жатады. Оларға толығырақ тоқталайық.

«Қазақстан 2008 жылғы 26 маусымда азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жаза түрлеріне қарсы конвенцияға Факультативтік хаттаманы ратификациялады»¹³. Азаптауларға қарсы ұлттық алдын алу тетігі (ҰАТ) Қазақстанда 2014 жылдан бастап жұмыс істейді және «Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл мен азаматтық қоғам өкілдерінің азаптаулар мен қатыгездік-

⁸ Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

⁹ Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы № 124 қаулысы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000124> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹⁰ Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталған адамдармен теологиялық оңалту жұмыстарын ұйымдастыру жөніндегі қағидаларды бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 26 наурыздағы № 247 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000020200> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹¹ Құқық бұзушылық профилактикасы туралы. Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV Заңы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000271> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

¹² Комитет уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан. Наименование учреждений УИС. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ps/documents/details/339859?lang=ru> (Дата обращения: 10.01.2024)

¹³ Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 26 маусымдағы N 48-IV Заңы «Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенцияға факультативтік хаттаманы ратификациялау туралы» URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z080000048> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

тіңалдыналу мәселелеріндегі әріптестігін көздейтін «Омбудсмен+» моделінің негізінде»¹⁴ құрылған. Қолданыстағы заңнамада ұлттық алдын алу тетігіне қатысушылардың алдын алуға жататын мекемелер мен ұйымдарды кедергісіз таңдау және оларға бару құқығы көзделген. Осы ұйымдардың өкілдері сотталғандармен кездесу үшін кез келген уақытта мекемелерге кіре алады. «Олар жазасын өтеп жатқан адамдардың құқықтары мен ұстау шарттарының сақталуына және түрлі әлеуметтік іс-шараларға тәуелсіз мониторинг жүргізеді. Жүргізіліп жатқан жұмыстың және олардың қатысушыларымен сындарлы диалогтың нәтижесінде құқыққа қарсы іс-қимыл фактілері барынша азайтылды. Алайда түзеу мекемелері қызметкерінің оң имиджін қалыптастыру үшін қажетті шаралар кешені және олардың азаматтық қоғамды қорғау миссиясының маңыздылығы іске асырылмайды. Бас бостандығынан айыру орындарында қамаудағы экстремистер мен террористердің құқықтарының сақталуын қоғамдық бақылауды қоғамдық бақылау комиссиялары жүзеге асырады. Олар жазаны орындайтын мекемелер мен органдарда ұсталатын сотталғандардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қамтамасыз етуге, оларды ұстау жағдайларына, медициналық-санитарлық қамтамасыз ету, еңбекті ұйымдастыру, оқыту және бос уақытын ұйымдастыру жағдайларына қоғамдық мониторинг жүргізеді. Талдау көрсеткендей, қоғамдық-бақылау комиссиялары қылмыстық-атқару жүйесіне қалыпты қылмыстық атқару процесіне кедергі келтіретін кемшіліктер мен бұзушылықтарды анықтауға және жоюға көмек көрсетеді»¹⁵.

Сарапшылардың пікірінше және біз онымен толық келісеміз, «Омбудсмен+» моделінде ықтимал тәуекелдер бар, оларға мыналар жатады: «1. Мониторинг жүргізетіндерді таңдау мәселелері. Ынтымақтастық үшін құзыретті әлеуетті үкіметтік емес ұйымдардың шектеулі жиынтығы, омбудсменге сапалы қосымша болып табылатындар туралы айтпағанда. 2. Үкіметтік емес ұйымдардың жекелеген өкілдерінің белгілі бір салалардағы мамандануы мен біліктілігінің болмауы, мысалы, бас бостандығынан айыру орындарының бір санаты үшін қатысушылардың үнемі өзгеріп отыратын құрамына

байланысты. 3. Үкіметтік емес ұйымдарға сенім. Қоғамдық ұйымның заңмен белгіленген/белгіленген органға тығыз байланысы немесе қосылуы ұйымның басқалармен қалай қабылданатынына және оның тәуелсіздігіне қаншалықты күмән келтіретініне әсер етуі мүмкін. 4. Ұлттық алдын алу тетігінің жұмысына қатысты қоғамдық ұйымдардың бірыңғай ұстанымының болмауы. Әртүрлі үкіметтік емес ұйымдардың іс-әрекеттерінің сәйкес келмеу қаупі бар, бұл жалпы ұлттық алдын алу тетігінің қызметіне деген сенімге нұқсан келтіруі мүмкін»¹⁶.

«Біз қазірдің өзінде террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандардың саны сотталғандардың жалпы санының аз бөлігін құрайды деген тезисті көрсеттік. Алайда, біздің ойымызша, террористік қылмыстар үшін сотталғандар нақты қауіп төндіретіндіктен ерекше көзқарасты талап етеді» [3, 78-86 б.]. Бұл ерекше тәсіл бірнеше мәселелермен байланысты:

«Біріншіден, сарапшылар терроризм мен экстремизм үшін сотталған адамдар түрмелерде радикалдануды жүзеге асыра алатын негізгі адамдар деп есептейді. Әдетті түрде терроризмге байланысты қылмыстар үшін сотталғандарды ұстау орталықтандырылған жерлерде жүзеге асырылды, онда оларға заңда көзделген барлық құқықтар (туыстарымен кездесуді қоса алғанда) қамтамасыз етілді»[4]. Алайда, қазір Қазақстан мұндай тәжірибеден алыстап кетті және аралас типтегі мекемелерде осындай адамдарды ұстайды. «Бұл жағдай сотталғандар арасында радикалдану және қылмыстың қайталану процестерінің тереңдеуіне қауіп төндіреді. Осыған байланысты, біздің ойымызша, террористік қылмыстар үшін сотталған адамдардың жазада ұстау жағдайларын саралау және олар үшін камералық орналастыруды пайдалану қажет және орынды»[4].

Келесі мәселе-түрмелердегі радикалдану және террористік қылмыстарға араласу. М.А. Яворскийдің әділ ескертуі бойынша түрме тұрғындарын дерадикализациялаудың тиімді жүйесі «сотталғандар арасындағы радикалды топтардың белсенді мүшелерінің санын азайтуға және радикалды идеологиядан бас тартуға көмектесуге» бағытталуы керек [5, 43-50 б.]. А.С. Нурадиновтың және М.Н. Абдықа-

¹⁴ Обеспечение независимости национального превентивного механизма в Казахстане. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2021/12/ENSURING-INDEPENDENCE-OF-THE-NPM-IN-KAZAKHSTAN_RUS.pdf (Дата обращения: 10.01.2024)

¹⁵ Сборник материалов онлайн-форума. Пенитенциарная система в новой реальности [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <https://cdn.penalreform.org> (Дата обращения: 10.01.2024)

¹⁶ Сол жерде

ликованың пікірінше, террористік іс-әрекеттің таралуы мен тартылуының негізгі көзі «жиһадтың псевдо-исламдық идеологиясына терең араласқан сотталғандар. Топтың өзегі бола отырып, олар басқа қылмыстары үшін сотталған адамдарды өз қатарына белсенді түрде тартады. Сонымен қатар, ақша немесе басқа материалдық ынталандыру қылмыстық элементтерді жалдаудың жетекші мотиваторы ретінде қолданылады. Түрмедегі оңалту бағдарламаларын ойдағыдай іске асыру жөніндегі міндеттерді шешу кезінде негізгі проблемалар психодиагностиканың дәлдігі және сотталғандарды дүниетанымның радикалдану дәрежесі бойынша кейіннен «сұрыптау», сондай-ақ террористер қатарына қосылуға психологиялық дайындығы бар сотталғандарды террористік әрекетке тартудың қауіп факторларын бағалау болып табылады. Сотталғандардың басқа баптар бойынша террористік іс-шараларға қатысуға дайындығының басты себебі «кез-келген жолмен» ақша табуға деген ұмтылыс болғандықтан, бағдарлама психологиялық көмекті қамтиды, бұл олардың «түсініксіз» материалдық мотивация құралдарына зорлық-зомбылықсыз ақша табуға деген ұмтылысына қайта бағыттауды міндеттердің біріне қояды» [6, 68-73 б.].

Осылайша, жеке тұлғаны талдау арқылы адамдарды радикалды идеологияға не әкелетінін және бас бостандығынан айыру орындарында идеологияның өзгеруіне қандай факторлар әсер етуі мүмкін екенін түсіну қажет.

А.Ашраф пен И. Асланованың Сириядағы оқиғаларға қатысушылардың радикалдану процестерін түсіну аясында жүргізілген «Радикалдандыру және дерадикализация: шетелдік террористік содырлардың тәжірибесін зерттеу» жұмысының нәтижелері қызықты. Зерттеу авторларымен келісу керек: «радикалдану тақырыбында көптеген прогрессивті зерттеулер бар, атап айтқанда психологиялық факторларды қарастырады, бірақ көбінесе Батыс (Еуропа және Солтүстік Америка) контекстінде түсіндіріледі. Орталық Азия контекстінде террористер мен олардың отбасыларына сауалнама жүргізудің нақты әдіснамасы мен талдауы туралы шектеулі зерттеулер бар»

[7, 78 б.]. Қазақстанда да осындай проблема бар. Аталған тақырыпты зерттеу барысында Сириядан қайтып Қазақстанда қылмыстық жауапкершілікке тартылған және террористік сипаттағы қылмыстар үшін сотталғандар арасындағы радикалданудың себептерін зерттеуге негізделген елеулі, ашық зерттеулер мен талдаулардың аздығын байқадық. Бұл түсініктеме Н. Рыжичкиннің көзқарасы болып табылады, ол «діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылдың қазақстандық моделі қазіргі уақытта қалыптасу сатысында тұр және басқалардан алынған схемалар елдің шындығына бейімделуі үшін уақыт қажет» [8, 134-149 б.] деп санайды.

Екіншіден, құқық бұзушыларды арнайы есепке алу ережелерімен байланысты мәселелерге назар аудару қажет. Мәселен, 12 бабының 10.1-тармағында «террористік іс-әрекетті жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот террористік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдарды»¹⁷ арнайы есепке алынуға жататынын анықтады. Осылайша, заң террористік сипаттағы қылмыстар үшін жауапқа тартылған адамдарға қатысты мемлекетке «мемлекеттік құқықтық статистика саласындағы құжатталған ақпаратты мемлекеттік органдарды, жеке және заңды тұлғаларды ақпараттық қамтамасыз ету үшін жинау, тіркеу, өңдеу, жинақтау, жүйелеу, сыныптау, сақтау»¹⁸ мүмкіндік беретін арнайы есепке алу белгіленгенін көрсетеді. Алайда, халықаралық құқық адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және адам құқықтары туралы халықаралық шарттарда шектеу ережелері бірқатар шарттар сақталған кезде қолданылуы тиіс деп көздейді: «а) қажет болу; б) құқықтарға ең аз дәрежеде ғана қысым жасау (ең аз шектеуші балама); с) құралдар мен нақты мәлімделген мақсаттар арасындағы пропорционалдылықты қамтамасыз ету; және d) басқа негізгі құқықтарға сай болу және өзінің мақсаты мен қолдану практикасы бойынша кемсітушілік емес сипатта болу»¹⁹. ««Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» қазақстандық заң ұйымды немесе адамды осындай Тізбеге енгізу үшін негіздеме ретінде адамды террористік

¹⁷ Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 22 желтоқсандағы N 510 Заңы «Мемлекеттік құқықтық статистика және арнайы есепке алу туралы» URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000510> (Жүзген күні: 10.01.2024)

¹⁸ Сол жерде

¹⁹ Доклад Специального докладчика по вопросу о поощрении и защите прав человека и основных свобод в условиях борьбы с терроризмом, посвященный проблемам в области прав человека в связи с введением чрезвычайных положений для противодействия терроризму. Совет по правам человека Тридцать седьмая сессия 26 февраля – 23 марта 2018 года// Организация Объединенных Наций A/HRC/37/52//URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/054/38/PDF/G1805438.pdf?OpenElement> (Дата обращения: 10.01.2024)

немесе экстремистік қылмыстар жасағаны үшін кінәлі деп тану туралы сот үкімін таниды. Мұндай арнайы есепке алу тізімге тұлға туралы мәліметтерді қосқан сәттен бастап 24 сағат ішінде тұлғаның банктік шоттарын бұғаттауға әкеп соғады»²⁰. Сондай-ақ ақша мен мүлікке билік етуге шектеулер енгізіледі. Бұл ретте ешқандай балама шаралар қолданылмайды. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, террористік қылмыстар үшін сотталғандардың мүмкіндіктерін теңестіру және оларға ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 12-бабы 8-тармағының нормаларына сәйкес сотталғандардың басқа санаттары үшін белгіленген ақша аударымдарын алудың ең төменгі мүмкін тәртібін белгілеу дұрыс деп санаймыз.

Қазақстан 2016 жылы «Волонтерлік қызмет туралы»²¹ заң қабылдады, ол ҚАЖ қызметіне заңнамалық деңгейде көмекшілерді тартуға мүмкіндік берді. Біздің ойымызша, бұл жақсы тәжірибе. ПМ Ішкі істер органдары мен ҚАЖ құрылымында өткізілетін іс-шараларға волонтерлер мен волонтерлік ұйымдардың қатысуы бойынша Жол карталарын²² қабылдады. Алайда, «Волонтерлік қызметті және волонтерліктің көптеген мәселелерін реттейтін қолданыстағы заңнаманы салалар бойынша уәкілетті органдарға берді және оларға волонтерлік ұйымдар мен волонтерлерді ішкі істер бөлімдері, оның ішінде ҚАЖ өткізетін іс-шараларға қатысуға тарту бойынша әдістемелік ұсынымдар қабылдау арқылы волонтерлердің өз қызметіне қатысуын дербес регламенттеуге мүмкіндік берді» [1, 37-38 б.] деген пікірлерді дұрыс деп есептейміз. Сонымен қатар, «ҚАЖ қоғамнан жабық сипатқа ие және «ерекше контингенті» бар ерекше құрылым болғандықтан, пробация қызметіне, пенитенциарлық мекемелерге, ювеналды құрылымдарға еріктілерді тартудың құқықтық негіздерін жоғары заңнамалық деңгейде құру дұрыс болып көрінеді. Мұндай көмекшілердің қатысуы тәрбие жұмысы, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларын жүзеге асыру саласында үлкен әсер етуі мүмкін сияқты»²³.

Бүгінгі күні Қылмыстық-атқару жүйесіне кадрларды іріктеуге қатысты Қазақстан

Республикасының Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылға арналған Жол картасы қабылданды, онда біліктілікті арттыруға назар аударылған: «дамыған елдердің тәжірибесі негізінде ҚАЖ қызметкерлерінің еңбек жағдайлары өзгерген жағдайда және тәуекел дәрежесін ескере отырып, оның ішінде магистр және PhD докторы дәрежесі бар педагогтарды тарта отырып, оларды қайта даярлау біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру»²⁴, алайда, біздің ойымызша, бұл да жеткіліксіз. ПМ Қостанай академиясында біліктілікті арттыру және қайта даярлау институты құрылды, ол қосымша кәсіптік білім беру бағдарламаларын іске асырады, оларға ішкі істер органдары мен қылмыстық - атқару жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және кәсіптік қайта даярлау бағдарламалары жатады, алайда, біз мерзімді көрсете отырып және қайта даярлау курстарынан міндетті түрде өту туралы талапты заңнамалық тұрғыдан ҚР ПМ академияларының біреуіне бекіту қажет деп санаймыз.

«Орта және аға, сондай-ақ қатардағы және кіші басшы құрамның бос лауазымдарын жинақтау кезінде моральдық және іскерлік қасиеттерге ерекше назар аудару да негізді болып табылады. Ол үшін қызметкерлердің жеке істерін неғұрлым сапалы жүргізу және оларға орындаушылық пән бойынша да, ПМ қызметкерлері өткізетін психологиялық жыл сайынғы тексерудің нәтижелері бойынша да барлық ақпаратты енгізу қажет.

Қылмыстық атқару жүйесі қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеу ұқсас лауазымдағы құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне қарағанда жоғары болуға тиіс. Сонымен қатар, нақты уақыт режимінде бос жұмыс орындарын көрсете отырып, ҚАЖ кадрларының автоматтандырылған есебін пайдалану қажет, бұл қызметке қабылдаудың ашықтығын қамтамасыз етеді және жұмысқа орналасқысы келетіндер үшін ақпараттық сипатта болады» [1, 39 б.]. Ол үшін Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған Жол картасына өзгерістер енгізу қажет. Бұл бағыттар тұтастай алғанда жүйе

²⁰ Сол жерде

²¹ Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 30 желтоқсандағы № 42-VI ҚРЗ. «Волонтерлік қызмет туралы» URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000042> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

²² Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2020 жылғы 13 ақпандағы № 116 бұйрығы «Волонтерлердің және волонтерлік ұйымдардың ішкі істер органдары өткізетін іс-шараларға қатысуы жөніндегі жол картасын бекіту туралы» URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32631597#activate_doc=2 (Жүзінген күні: 18.05.2023)

²³ Сол жерде

²⁴ Ішкі істер органдарын дамытудың 2022 – 2024 жылдарға арналған жол картасы URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/R2200000146> (Жүзінген күні: 10.01.2024)

үшін де, атап айтқанда әрбір қызметкер үшін де айтарлықтай маңызды болып табылады.

Біздің ойымызша, аталған мәселелерді шешу үшін түрмелердің ұйымдық сипаты да, кадрлық қызметі де ашық және есепті болуы керек. Түрмелер мен кадрларды басқару жүйесі қоғам үшін осы жұмыстың маңыздылығы туралы постулатқа негізделуі керек. Бұл үшін қоғам олардың жағдайы мен проблемалары туралы хабардар болуы керек. Қоғам түрмелерде қызмет ететін қызметкерлердің қоғам үшін маңызды рөлі туралы ойды оятуы керек. Педагогика және медицина саласындағы мамандардың мәртебесіне қатысты Қазақстандағы соңғы реформалар мысал бола алады. Қоғамды аталған салалардағы, соның ішінде кадрлық және басқарушылық салалардағы проблемалар туралы хабардар ету қысқа мерзімде осы кәсіптердің беделін көтеруге және маңызды реформалар жүргізуге мүмкіндік берді. Түрмелер әзірге көлеңкеде қалады және қоғам олардың жағдайы туралы аз біледі. Бүгінгі таңда бар ашық және жария саясат, біздің ойымызша, қоғамды түрмелердегі жағдай туралы ақпараттандыру функциясын толығымен жүзеге асырмайды. Олардың қызметі негізінен заңсыздық пен билікті асыра пайдаланудың алдын алу болып табылады. Осылайша ҚАЖ адам құқықтары жөніндегі уәкілмен, қоғамдық-бақылау комиссияларымен (ҚБК), ұлттық алдын алу тетігімен (ҰАТ) белсенді өзара іс-қимыл жасайды.

Қорытынды

Қылмыстық атқару жүйесінің мекемелерінде сотталғандардың арасында терроризм мен экстремизмнің алдын алу проблемаларын шешуде келесі қорытындыларға келдік:

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдарды жүзеге асыратын көптеген мемлекеттік органдар ортақ мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін өзара іс-қимылға, өзара ақпарат алмасуға және келісімділікке қол жеткізу үшін жұмылдырылған;

БҰҰ ұсынымдарына сәйкес келетін, терроризмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл шараларының жүйесіне терроризмнің алдын алуға, террористік және экстремистік қызметті анықтауға, жолын кесуге, террористік және экстремистік қылмыстарды ашуға, тергеуге, терроризм мен экстремизмнің салдарын азайтуға және жоюға бағытталған барлық шаралар кешені енгізілген;

Қылмыстық атқару жүйесінің мекемелерінде терроризм мен экстремизмнің алдын алу жөніндегі қызмет терроризм мен экстре-

мизмге қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың қоғамдық ұйымдармен, басқа да азаматтық қоғам институттарымен және азаматтармен үйлестірілген жұмысын қамтамасыз етуді талап етеді. Сотталғандар арасындағы жазасын өтеу мекемелерінде ресми дін өкілдерінің қатысуымен діни мәселелер шеңберінде сыни диалог жүргізілуі тиіс;

Сотталған экстремистер мен террористерді дерадикализациялау жеке адамға диагноз қойылғаннан кейін, оның радикалды идеологияны қабылдауға психологиялық дайындығын зерттегеннен кейін жүргізілуі керек, бұл ретте дерадикализацияның тиімді моделінің факторлары болады: сотталғандардың жиһадизм идеологиясына қатынасының өзгеруі (имамдардың діни ағартуы және бұрынғы террористердің немесе маңызды адамдардың сенімі), бұрынғы сотталған террористерді қоғамға бейімдеуі (психологиялық түзету), өмір сүру деңгейі мен сапасын қолдау (жұмысқа орналасуға көмек, кәсіби дағдыларды меңгеру);

Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мен азаматтық қоғам өкілдерінің азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынастардың алдын алу мәселелеріндегі әріптестігін көздейтін Қазақстанда қолданылатын "Омбудсмен+" моделі әлеуетті ҰЕҰ-ны жалдауға байланысты тәуекелдердің бар болуына, олардың біліктілігі мен мамандануының жеткіліксіздігіне және олардың іс-әрекеттерінің сәйкессіздігіне байланысты жетілдіруді қажет етеді;

ҚАЖ-ға еріктілерді тарту құқықтық негізде негізделуі және оларды пробация қызметіне, пенитенциарлық мекемелерге, ювеналдық құрылымдарға, тәрбие жұмысы саласында, сотталғандарды қайта әлеуметтендіру бағдарламаларын жүзеге асыру үшін іске асырылуы тиіс;

Қылмыстық-атқару жүйесін кадрлармен қамтамасыз етуді талдау кадр құрамының ауысуы бар екенін көрсетеді. Осы мақсатта ҚАЖ қызметкерлерін даярлау сапасын арттыру және экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталғандармен жұмыс істеу және қызмет өткеру жағдайларын жақсарту үшін қажетті дағдылардың болуындағы олқылықтарды жою қажет, осыған байланысты ҚАЖ қызметкерлері үшін әлеуметтік пакетті қайта қарау, олардың жалақысын арттыру қажет;

ҚАЖ қызметкерлерін кадрлармен қамтамасыз етуде орта және аға, сондай-ақ қатардағы және кіші басшы құрамның бос лауазымдарын қалыптастыру кезінде моральдық

және іскерлік қасиеттерге ерекше назар аудару қажет. Ол үшін қызметкерлердің жеке істерін неғұрлым сапалы жүргізу және оларға орындаушылық тәртібі бойынша да,

ПМ қызметкерлері өткізетін психологиялық жыл сайынғы тексерудің нәтижелері бойынша да барлық ақпаратты енгізу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ананьев О.Г., Казанцев В.Н., Кийко Н.В., Кузнецов М.И., Павленко Д.А., Шабаль В.С., Эрлихсон И.М. Социальная работа в исправительных учреждениях. Учебное пособие / Ананьев О.Г. и др. - Рязань.: ИП Коняхин А.В., 2020. - С.300 [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <http://elibrary.ru> (Дата обращения: 10.01.2024года)
2. Кайжакпарова А.Б. К вопросу о повышении эффективности законодательства Республики Казахстан в области профилактики правонарушений // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». - 2022. - №1(68). - С.94-102.
3. Усипбеков С.А., Абдукаримова З.Т., Бекежанов Д.Н. Понятие экстремизма в праве зарубежных стран // Международный научный журнал «Гылым». -2021. - №3(70). - С.78-86.
4. Ерохин В.И., Ерохина Ю.В. Научно-практический комментарий к Модельному закону "О противодействии коррупции". -М.: "РОСМЭН-ПРЕСС", 2012 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: свободный. URL: <http://ivo.garant.ru> (Дата обращения: 10.01.2024года)
5. Яворский М.А. Дерадикализация заключенных в тюрьмах Скандинавских стран // Вестник Казанского юридического института МВД России. -2017. - Том 7. - № 3(29). - С. 43-50.
6. Нурадинов А.С., Абдыкаликова М.Н. Опыт организации антитеррористической, антиэкстремистской деятельности (по материалам зарубежных стран) // Научный журнал «Государственное управление и государственная служба». - 2016. - №1. - С. 68-73.
7. АфзалАшираф, Индира Асланова. Радикализация и дерадикализация: изучение опыта иностранных боевиков-террористов // материалы исследования. – Бишкек: Полиграфический салон «КПД», 2021.- С.78
8. Рыжичкин Н.Казахстанская модель противодействия религиозному экстремизму и терроризму // Научный журнал «Россия и новые государства Евразии».- 2018. - №1. - С. 134-149.

REFERENCES

1. Anan'ev O.G., Kazancev V.N., Kijko N.V., Kuznecov M.I., Pavlenko D.A., Shabal' V.S., Jerlihson I.M. Social'naja rabota v ispravitel'nyh uchrezhdenijah. Uchebnoe posobie / Anan'ev O.G. i dr.- Rjazan': IP Konjahin A.V., 2020.- S. 300 [Jelektronnyj resurs]: Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: <http://elibrary.ru> (Data obrashhenija: 10.01.2024goda)
2. Kajzhakparova A.B. K voprosu o povyshenii effektivnosti zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan v oblasti profilaktiki pravonarushenij // Nauchno-pravovoj zhurnal «Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan». - 2022. - №1(68). - S.94-102.
3. Usipbekov S.A., Abdugarimova Z.T., Bekezhanov D.N. Ponjatij ekstremizma v prave zarubezhnyh stran // Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Gyl'm». -2021. - №3(70). - S.78-86.
4. Erohin V.I., Erohina Ju.V. Nauchno-prakticheskij kommentarij k Model'nomu zakonu "O protivodejstvii korrupcii". -M.: "ROSMEN-PRESS", 2012 g. [Jelektronnyj resurs]: Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: <http://ivo.garant.ru> (Data obrashhenija: 10.01.2024goda)
5. Javorskij M.A. Deradikalizacija zakljuchennyh v tjur'mah Skandinavskih stran // Vestnik Kazanskogo juridicheskogo instituta MVD Rossii. -2017. - Tom 7. - № 3(29). - S. 43 – 50.
6. Nuradinov A.S., Abdykalikova M.N. Opyt organizacii antiterroristicheskoi, antiekstremistskoj dejatel'nosti (po materialam zarubezhnyh stran) // Nauchnyj zhurnal «Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba». - 2016. - №1. - S. 68-73.
7. Afzal Ashraf, Indira Aslanova. Radikalizacija i deradikalizacija: izuchenie opyta inostrannyh boevikov-terroristov // materialy issledovanija. – Bishkek: Poligraficheskij salon «KPD», 2021. – S. 78
8. Ryzhichkin N. Kazahstanskaja model' protivodejstvija religioznomuj ekstremizmu i terrorizmu // Nauchnyj zhurnal «Rossija i novye gosudarstva Evrazii».- 2018. - №1. - S. 134-149.